

Є. Рихлік: формування та еволюція історичного світогляду.

20-30-ті рр. ХХ ст. увійшли в історію України сумною сторінкою, на якій викарбувані кров'ю славетні імена представників української інтелігенції, що акумулювала в собі інтелект і творчу духовність народу. Зараз триває пошук джерел, які допомогли б відновити світлу пам'ять про видатну генерацію вчених, чия наукова спадщина досі перебуває у темряві забуття. Серед них майже невідомий сьогодні широкому загалу талановитий славіст і етнограф, мово- і літературознавець, педагог і громадський діяч Євген Антонович Рихлік¹. Полонознавчі розвідки та чеські студії вченого були високо оцінені його сучасниками на батьківщині та за її межами і мали значний вплив на формування українського нацменознавства, одним з фундаторів якого він був.

Після арешту Є. Рихліка у 1931 р. його ім'я надовго зникло зі сторінок наукової літератури. Перша коротка розвідка про життєвий і творчий шлях вченого з'явилася у 1991 р. і належала київському досліднику Ю. Данилюку². Наступного року співробітники Кафедри української мови і літератури Пряшівського філологічного університету імені П.Й. Шафарика на чолі з М. Мушинкою зацікавились долею українського науковця з чеським корінням і звернулися за інформацією до Ніжинського історико-краєзнавчого музею. Це дало поштовх до пошуків ніжинськими істориками слідів трагічних подій життя Є. Рихліка.³ Більш докладний біографічний нарис про непересічну особистість вченого надрукував Ю. Шаповал у часописі для українців в Чеській республіці у 1998 р.⁴

У запропонованому дослідженні робиться спроба проаналізувати умови формування історико-етнологічних поглядів Є. Рихліка, простежити еволюцію його наукового світогляду, спираючись на архівні матеріали, літературні джерела та науковий доробок вченого.

Євген Антонович Рихлік народився 16 листопада 1888 р. у чеській колонії на Волині – селі Вільшанці Чуднівської волості Житомирського

повіту. Він мав двох братів В'ячеслава й Іосифа та сестру Христину⁵. Мати, Анна Вейліх, овдовіла і вдруге вийшла заміж. Ким був вітчим і яку роль він відіграв у вихованні дітей – невідомо, бо Є. Рихлік жодним словом ніколи його не згадував. Мати ж доклала чимало зусиль для формування у сина національної самосвідомості. Вона належала до того покоління переселенців, яке зберігало пам'ять про свою батьківщину, продовжуючи відчувати себе її часткою, плекало мову, культуру, традиції. У повсякденному житті батьки Євгена⁶ спілкувалися чеською мовою, точніше, східно-чеським діалектом. Тому і діти змалечку досконало володіли рідною мовою. Читати і писати їх навчила мати. Розповідаючи про своє дитинство, Є. Рихлік згадував, що чеська спільнота Вільшанки мала власний аматорський театр, бібліотеку, де переважали книги чеських авторів. Великий вплив на виховання патріотичних настроїв хлопчика мав його дядько по матері В'ячеслав Кліх, власник пивоварного заводу, навколо якого гуртувалися селяни. Вони ділилися новинами з Чехії, обговорювали місцеві проблеми, співали чеські пісні.⁷ Родина Рихліків жила заможнo. В одному зі своїх Curriculum vitae⁸ Є. Рихлік називав батьків хліборобами-середняками⁹. Більш конкретних відомостей про їхню господарську діяльність вчений не залишив, але можна припустити, що вона істотно не відрізнялась від основних видів сільськогосподарської праці мешканців Вільшанки: хмільництва, садівництва, вирощування цукрових буряків. До встановлення радянської влади аграрне виробництво у волинських чеських колоніях було досить прибутковим. Родини, які мали декілька працездатних робітників, повністю забезпечували своє існування. Спираючись на дитячі враження Є. Рихліка, можна дійти висновку, що у вільшанській колонії склалися дружні стосунки між родинами. Опинившись на чужині, чехи швидко пристосувалися до нових життєвих умов. Завдяки особливій працелюбності, взаємодопомозі й лагідності у взаємовідносинах з місцевим населенням, вони створили економічно стабільний і своєрідний соціальний організм, який до революційних подій 1917-1918 рр. характеризувався надзвичайною

життєздатністю. Політика В'ячеслава Кліха, який був фактичним господарем Вільшанки, виявилася розумною, гнучкою і дуже людяною, що сприяло створенню необхідних умов зростання добробуту селян і збереження мотивації для подальшого відтворення національної аксіології у межах цього невеличкого етнічно-територіального утворення.

Але Є. Рихлік та його однолітки зазнали значного впливу російської та української культур. Українській вплив мав ненасильницький характер і спричинив підсвідоме засвоєння української мови, місцевих традицій та фольклору (пісень, прислів'їв, звичаїв, обрядів, свят тощо). Це був неминучий процес поступової трансформації емоційно-психологічного клімату у чеських колоніях, який відбувався внаслідок економічного співробітництва, обміну специфічними знаннями, вміннями, навичками, дружнього спілкування та встановлення родинних зв'язків (змішані шлюби, кумівство).

Російський вплив на чеських “іногородців” виявлявся у вигляді агресивного, деспотичного тиску з боку державних органів влади. Це була офіційна політика русифікації, засобами якої Є. Рихлік вважав “російську школу, російську адміністрацію, службу в російській армії та спілкування з російськими елементами навколишніх міст”¹⁰.

З 1888 р. чеські школи були заборонені, тому хлопчик отримав початкову освіту у Вільшанському однокласному народному училищі¹¹. Рівень освіти у подібних закладах був дуже низьким, викладати запрошували вихованців російських духовних семінарій. Заборона спілкуватися рідною мовою, насадження православ'я, відверта неповага до національних традицій мали негативні наслідки для формування світогляду у молодого покоління українських чехів. Відбувалося поетапне свідоме і підсвідоме запозичення російської мови, стереотипів поведінки, етичних норм.

Цілком ймовірно, що мати Євгена була незадоволена початковою освітою сина і відіслала його у 1900 р. до Чехії до свого брата Фальтіса, де

він протягом трьох років навчався у чеській реальній школі і “ще більше пройнявся чеськими настроями”¹².

На теренах рідної Житомирщини майбутній вчений мав можливість познайомитись з мешканцями інших колоній, що оточували Вільшанку (поляками, німцями, євреями). З самого дитинства Є. Рихлік навчився поважати чужі традиції, розуміти різні мови, спостерігати за яскравими барвами місцевих діалектів, залучаючи до власного лексикону найбільш поширені і своєрідні слова. Неповторний колорит різноманітних національних впливів, умови виховання, надзвичайні гуманітарні здібності обумовили наукові інтереси вченого, його особисті переконання, прагнення допомогти національним меншостям зберегти свою національну ідентичність.

Серед дітей Рихликів Євген вирізнявся особливою здатністю засвоювати нові знання, виключною пам'яттю, працелюбністю. Батьки хлопчика не могли не побачити його бажання продовжувати навчання. Вірогідно, що мати, яка займалася духовним вихованням дітей, відвезла сина до Києва, де він вступив до 5-ї Києво-Печерської гімназії. Саме там, під час навчання, проявилися його гуманітарні здібності й зацікавленість у слов'янській тематиці¹³. У 1909 р. він закінчив гімназію і остаточно вирішив свою подальшу творчу долю.

Того ж таки року Є. Рихлік успішно склав вступні іспити до Київського університету святого Володимира і був зарахований на історико-філологічний факультет¹⁴. Відтоді його життя було нерозривно пов'язане з Києвом – одвічним культурним центром України, де працювала значна частина української наукової еліти. Юнак одразу ж поринув у бурхливе море наукового життя.

Для Києва це був період активізації національно-визвольного руху. Плідна діяльність М. Грушевського у справі об'єднання творчих сил Львівського і Київського науково-історичних осередків з метою створення єдиної могутньої наукової установи, поживлення роботи у видавничій сфері, сприяло формуванню нової генерації української інтелігенції, кадри якої,

безперечно, виховувались і в стінах Київського університету – однієї з найавторитетніших академічних установ не тільки України, а й всієї Російської імперії.

Вчителями Є. Рихліка були видатні професори Тимофій Дмитрович Флорінський та Олександр Митрофанович Лук'яненко¹⁵. Повага до вузівських традицій, творче піднесення, громадська активність напередодні визначних подій в історії України, серйозне ставлення до опанування великою кількістю наук – таким повітрям дихав студент Рихлік. Він спеціалізувався на вивченні етнографії, яка в цей час переживала справжній розквіт і мала величезний науковий доробок. Крім того, він вивчав мову і літературу слов'янських народів, в першу чергу, чехів і поляків.

Період з 1907 по 1913 рік Л. Винар назвав “золотою добою наукового розквіту українознавства і впровадження українознавчих дисциплін у світову науку”¹⁶. Серед української інтелігенції вивчення рідної минувщини стає надзвичайно популярним. Крім того з 1905 р. були зняті обмеження у цьому питанні, і українознавча діяльність була легалізована¹⁷.

Саме в цей час Є. Рихлік починає глибоко знайомитись з культурою, побутом, менталітетом українського народу. Він багато часу приділяв детальному вивченню української мови і літератури, шукав українські мотиви в польських і чеських художніх творах¹⁸.

Не стояв він осторонь і від громадсько-політичного життя своєї альма-матер. Ще з часів навчання в гімназії, а потім в університеті Є. Рихлік відносив себе до груп “ тієї передової молоді, тієї студентської богеми, яка добувала собі прожиток власною працею, уроками і т.п. та завжди була налаштована революційно”¹⁹.

У 1910 р. в Київському університеті відбулися студентські заворушення, до яких був причетний і Є. Рихлік. Його було заарештовано, але незабаром звільнено з-під варті завдяки клопотанню професорів. Юнаку пощастило повернутися до навчання без традиційного у таких випадках покарання – виключення з університету. Але після цього інциденту він

обережно ставився до участі у різного роду політичних акціях і повністю зосередився на навчанні та праці²⁰.

З 1910 р. по 1913 р. Є. Рихлік, як вихователь дітей одного з університетських професорів, періодично жив у Німеччині, завдяки чому отримав можливість слухати лекції в Берлінському університеті і досконало оволодіти німецькою мовою²¹. Він ознайомився з новими тенденціями у європейській історичній науці, методологічними зрушеннями і розширив свій кругозір.

Навесні 1913 р. Є. Рихлік закінчив Київський університет, продемонструвавши блискучі результати на випускних іспитах, і отримав диплом першого ступеню²². Крім того, він здобув золоту медаль за конкурсний твір – зрілу наукову працю, ґрунтовне дослідження з історії чеського літературного відродження початку ХХ ст. Предметом вивчення стали життя і творчість відомого чеського поета Ф.Л. Челяковського. У наукових колах Києва до цієї роботи поставилися з належною повагою. У 1915 р., незважаючи на досить складне економічне становище, викликане світовою війною, тимчасове гальмування видавничої діяльності наукових осередків, були знайдені необхідні кошти для друкування твору Є. Рихліка²³.

Того ж таки року починається його викладацька кар'єра. Молодого вченого запрошують читати російську словесність, методику викладання російської мови, педагогіку та західноєвропейську літературу у приватній гімназії Євсєвої, педагогіку – в гімназії Жеребцової, слов'янську філологію – на Вечірніх Вищих жіночих курсах²⁴. Після закінчення магістеріуму при Київському університеті (1914-1917 рр.) Є. Рихлік отримав професорське звання і став приват-доцентом у цьому навчальному закладі, читав лекції з польської писемності²⁵.

Молодість Є. Рихліка припала на складний і дуже насичений бурхливими подіями в історії рідного краю період. Це не могло не позначитись на формуванні світоглядних засад молодого науковця. Пізніше, на допитах у ДПУ, згадуючи політичні метаморфози, свідком яких він був під час перебування у Києві, професор Рихлік відверто зізнався, що

намагався уникати політичної діяльності. Він жваво цікавився подіями, але не все розумів і приймав. Через своєрідність свого безпосереднього оточення і брак вільного від занять часу свій політичний рівень він вважав дуже низьким²⁶.

Незважаючи на поширення інтересу до українознавства, Київський університет святого Володимира, на думку Є. Рихліка, все ж таки залишався русофільським осередком. Він писав: "Я був тоді слов'янофільськи налаштований і написав дві брошури під заголовком "Жизнь славян". Обертаяся тоді переважно у російських колах і посилено вивчав науки"²⁷.

Зв'язок Є. Рихліка з чехами у київський період життя майже перервався. Поринути в світ дитинства, живої народної мови йому траплялося один раз на рік під час літніх вакацій, коли він приїздив відпочивати до батьків у Вільшанку.

Хоча особливого інтересу до життя чеської спільноти в Україні протягом 1913-1919-го рр. Є. Рихлік не виявляв, він усе ж таки був непогано обізнаний у цьому питанні. Після початку в 1914 р. світової війни в Україні розгорнувся активний патріотичний рух серед чехів. Керувала цим рухом чеська буржуазія Києва. До неї належали близькі родичі Є. Рихліка – двоюрідний брат по батьківській лінії і згадуваний вже Кліх. Вони брали участь у формуванні чеських дружин і легіонів, були тісно пов'язані з дуже впливовим чеським осередком міста – Шулявкою, лідером якої вважався директор школи Боучек. Київські чехи розгорнули національно-культурну діяльність і організували збирання коштів. Рух істотно пожвавився після появи у Києві чеських військовополонених.

Лютневу революцію та повалення самодержавства Є. Рихлік зустрів з радістю. Та коли згодом його запитали про ставлення до Жовтневої революції, вчений розповідав: "Жовтневу революцію я спочатку абсолютно не зрозумів, ніде не виступав проти неї, не саботував, але змісту її я абсолютно не розумів"²⁸. Незважаючи на надзвичайну перевантаженість педагогічною діяльністю, вчений брав активну участь у науковому житті міста. 27 листопада 1916 р. його було обрано дійсним членом Історичного

товариства Нестора – літописця. Він став одним з фундаторів Історико-літературного товариства при університеті, відкриття якого відбулося 14 жовтня 1917 р.²⁹

Навесні 1918 р. бажання займатися самостійною роботою обумовило рішення професора Рихліка перебраться до Самари. 25 березня Педагогічний інститут Самарського губернського земства обрав Є. Рихліка екстраординарним професором кафедри слов'янської філології. Сполучаючи викладацьку діяльність з громадськими обов'язками в інституті, вчений свідомо не брав участі у політичному житті міста. Навіть коли у 1919 р. чехословацькі легіони зайняли Самару, він не вступав з ними в контакт, своєї національності не афішував. Згодом він писав: “Взагалі, у роки 1913-1920 у мене був сильно виражений період відходу від чеських інтересів і настроїв: мене захопила в той час новизна педагогічної роботи і необхідність віддавати весь час і сили науковій підготовці, тому що моє просування в цьому напрямку йшло ненормально швидким темпом, тільки-но закінчивши університет, я був лектором вищої школи, 1917 – приват доцентом університету, 1918 – професором. Це вимагало наполегливої праці і не дозволяло відволікатися в інший бік”³⁰.

Але вже через рік Є. Рихлік був змушений залишити нову посаду і повернутися до Києва. Беручи активну участь у реформуванні старого університету, з літа 1919 р. молодий професор читав українською мовою “Вступ до мовознавства”, “Живі слов'янські мови” та інші курси у першому Київському українському університеті, історію слов'ян у Київському державному російському університеті, в якому виконував обов'язки секретаря історико-філологічного факультету³¹.

П'ятнадцять років життя Є. Рихліка були пов'язані з Києвом, і цей період став визначальним для остаточного формування його як талановитого вченого і неординарної особистості. Тут він отримав блискучу освіту, увійшов до наукових кіл міста, обрав основними напрямками своєї

діяльності славістику, мово – і літературознавство, етнологію, набув цінного наукового, педагогічного і, безперечно, життєвого досвіду.

На той час молодий вчений був вже визнаним філологом й істориком-славістом. Він добре знав етнографічні особливості чеської спільноти в Україні і мав постійний зв'язок з колоніями Волині, досвід наукової роботи і велике бажання працювати задля розвитку української етнографічної науки. Коли восени 1920 р. родина Рихліків через тяжку хворобу подружжя змушена була залишити Київ, дуже доречним стало відрядження Є. Рихліка як співробітника Етнографічної комісії ВУАН у довготривалу експедицію для етнографічних студій в чеських колоніях на Волинь і вивчення україно-чеських відносин³². Це обумовило великі зміни у науковому світогляді професора Є. Рихліка.

Коли вчений повернувся до рідного села, жахливе становище освіти і культури підростаючого покоління вільшанських чехів, втрата ними національної самосвідомості вразили і засмутили його. Пізніше він згадував: “Я боявся, щоб чехи на Україні не загинули як нація”³³. І він негайно почав свою етнографічну, педагогічну, “рятувальну” роботу серед місцевого населення.

Професор Є. Рихлік поновив дружні стосунки з вільшанськими родинами, аналізував зміни в економічному становищі, настроях, побуті, культурному житті селян. Виконуючи доручення Етнографічної комісії, збирав лексичний матеріал вільшанських чехів. Ця робота тривала до 1924 р., і в результаті вчений дав лінгвістичну ілюстрацію певних культурних явищ, що спостерігались у чеській колонії, починаючи з кінця XIX ст.³⁴

“Рятування” національних традицій він розпочав з приватних уроків чеської граматики і літератури для бажаючих оволодіти рідною мовою дорослих і дітей. Є. Рихлику вдалося привернути увагу місцевих органів влади до проблеми національного відродження чехів. Вчений здобув славу відомого на Житомирщині громадського діяча, став активним членом Учительської спілки, брав участь у низці з'їздів і конференцій чеських

колоністів Волині, налагодив зв'язки з представниками Чеської Місії в Україні.

Є. Рихлік організував у Вільшанці чеську початкову школу, хату-читальню, драматичний гурток, педагогічний гурток перекваліфікації вчителів Чуднівського району³⁵. У вересні 1924 р. професора Рихліка запросили обійняти посаду завідувача Київською трудовою школою № 5, і він прийняв рішення про переїзд. Таким чином, він започаткував чеське шкільництво у районі, підготував нових вчителів з національних кадрів, передавши їм свій досвід і методику викладацької роботи, зацікавив місцеве населення чеською культурою.

Школа, якою керував Є. Рихлік у 1924/25 навчальному році, належала чеській громаді Києва і була розташована в районі Шулявки. Після розгортання державної політики “коренізації” чеська спільнота міста намагалась відродити традиції, підняти патріотичний дух серед молоді, повернути рідну мову. Шулявська школа переживала занепад, не вистачало чеських вчителів, підручників, коштів. Все це важким тягарем лягло на плечі нового завідувача.

Попри всі труднощі Є. Рихлік не залишав наукової діяльності. Він продовжив роботу в УАН як член Етнографічної комісії. Вже восени 1924 р. він поділився результатами етнографічної експедиції на Волинь, зробивши доповіді “Чеські колонії Волині” і “Слов'янське народознавство в нових українських книгах”. Сподіваючись на подальший розвиток початого дослідження, вчений впродовж зими 1925 р. склав нову етнографічну анкету і розіслав близько 20 її примірників у чеські колонії Волині.

1 вересня 1925 р. його було обрано членом Науково-дослідної кафедри мовознавства при УАН. З 6 по 20 квітня того ж таки року за призначенням Київського відділу Секції робітників друку він прочитав курс лекцій на тему “Виробництво книги від автора до друкарні”. Тоді ж вчений брав участь у роботі Музичного товариства імені Леонтовича, Комісії заходо- й американознавства³⁶.

Згодом керувати школою стало дуже важко. Намагаючись відвернути увагу органів влади від прочеських настроїв шулявської громади, він зіткнувся з ворожим ставленням до себе підлеглих. До того ж, мешканцям Шулявки не подобалось, що завідуючий школою бере участь у громадському житті міста, тобто підтримує політику уряду. Гостра критика радянської влади, відверте захоплення старими порядками і подіями у Чехословаччині, підтримка національно-патріотичного духу, опір ідеологічному тиску у культосвітній роботі та очевидний і надто активний зв'язок з Чеською Місією призвели до відчутного напруження навколо чеської громади Києва. У цей період країну вже вразили перші показові політичні процеси над представниками старої інтелігенції. Декого з них Є. Рихлік знав особисто.

Тому цілком зрозуміло, що, коли 3 листопада 1925 р. на засіданні факультетської комісії соцвиху Ніжинського інституту народної освіти Є. Рихліка було обрано професором мовознавства і письменства, він, не вагаючись, переїхав з родиною до Ніжина³⁷.

16 грудня 1925 р. вченого було обрано членом секції української та російської літератури і мови Науково-дослідної кафедри. Крім того, він став головою термінологічної комісії. У 1927 р. правління Науково-дослідної кафедри прийняло рішення про виділення секції української мови і письменництва, а професора Є. Рихліка було обрано її керівником³⁸. Протягом 1926-1929 рр. вчений мав велике навантаження, працюючи викладачем і обіймаючи керівні посади в інституті. З 1927 по 1929 рр. він був деканом Ніжинського вечірнього робітничого факультету, що певною мірою заважало йому продовжувати етнографічну діяльність³⁹. Влітку 1929 р. він збирав ономастичні матеріали на Ніжинщині та досліджував етнографію чеських та польських колоній під час нового відрядження на Волинь. Вченому допомагали його аспіранти, серед яких був П. Одарченко, пізніше відомий вчений.

Є. Рихлік був видатним мовознавцем. Він досконало знав сім слов'янських мов, вільно володів англійською, німецькою, французькою,

впродовж 1929-1930 рр. вивчав єврейську та циганську. Він зібрав велику власну бібліотеку – кілька тисяч книг російською, українською, чеською, польською, болгарською, сербською, німецькою, французькою та англійською мовами. Вчений був добре орієнтованим у новітніх дослідженнях у галузі етнографії, славістики, філології України, Росії та інших країн, листувався з чехами Волині. Він підтримував постійні зв'язки з науковцями Чехословаччини, а саме академіком Полівкою, професором Тихим з Братислави, директором інституту нацменшостей у Празі Ауерганом, редактором журналу “Slavische Rundschau” Якобсоном, професором Ірасеком та іншими⁴⁰.

29 березня 1929 р. Етнографічна комісія УАН сповістила професора Рихліка про одностайне обрання його керівником Кабінету для вивчення національних меншостей⁴¹. Він почав роботу по розбудові новоствореної установи. Запрошення фахівців з різних галузей етнографічної науки до співпраці з Кабінетом, клопоти по збиранню матеріалів для першого номеру тільки-но заснованого часопису, що мав виходити як друкований орган Кабінету нацменшостей, багато організаційних питань, пов'язаних із залученням до вивчення нацменознавства в Україні різноманітних культосвітніх, навчальних та наукових закладів, вирішення матеріальних проблем повністю захопили вченого.

У цей час значно погіршується політична ситуація в країні. Наукова робота ВУАН поступово паралізується цькуванням М. Грушевського, згортанням “коренізації”, пошуком зрадників, шпигунів, “націонал-шовіністів”.

Продовжуючи активну роботу по збиранню, аналізу і систематизації історичних, статистичних, етнографічних, музичних, лінгвістичних та інших матеріалів для теоретичного обґрунтування нацменознавства, професор Рихлік фактично “підписав собі вирок”. За його діями почали пильно стежити, фіксувати стосунки вченого з Чеською Місією, чеськими патріотами Волині, колегами з закордону.

Є. Рихліка було заарештовано 5 січня 1931 р. Ніжинським відділом ДПУ як агента чеської розвідки⁴². Після проголошення вироку вченого було відправлено до сибірських таборів на десять років. Його прохання про перегляд справи, клопотання дружини і колег з ВУАН тільки погіршили становище. На справі професора Рихліка з'явилася резолюція: “Дострокове звільнення небажано”⁴³. У 1937 р. родина отримала повідомлення про смерть вченого. І досі залишається невідомим, за яких обставин помер Є. Рихлік і де його останній притулок. Ю. Шаповал припускає, що вчений став жертвою масового розстрілу, що стався між 27 жовтня і 4 листопада 1937 р., і був похований у масовій могилі поблизу озера Онега під Медвежогорськом, віднайденій у 1997 р⁴⁴. 30 грудня 1958 р. після перевірки і перегляду кримінальної справи Є. Рихліка за вимогою його сина Ростислава військовий трибунал Київського військового округу відмінив постанову судової трійки при Колегії ДПУ від 15 червня 1931 р. та 26 грудня 1932 р. і припинив справу за недоведеністю обвинувачення⁴⁵.

Життя професора Є. Рихліка було трагічно обірване в період найвищого творчого зльоту, і він не зміг реалізувати свій величезний науковий потенціал. Це мало негативні наслідки для подальшого розвитку започаткованого вченим нацменознавства і майже звело нанівець коротку, але дуже продуктивну і перспективну діяльність новоствореної установи ВАУН – Кабінету для вивчення національних меншостей України, яку очолював вчений. Ім'я Є. Рихліка повинно стояти поряд з іменами видатних діячів етнології, а його науковий доробок необхідно ґрунтовно проаналізувати і використати на сучасному етапі розвитку української науки.

Джерела і література.

¹ У деяких документах і друкованих органах Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН) зустрічається написання Рихлик. У даному дослідженні використовується той варіант, який вживав сам вчений.

² Данилюк Ю. Дві батьківщини Євгена Рихліка // Репресоване краєзнавство (20-30-ті рр.). – К., 1991. – С. 284-287.

- ³ Ємельянов В. З когорти нескорених // Література і Культура Полісся. – 1994. – Вип. 4. – С. 59-62; Ємельянов В. З когорти нескорених // Просвіта. – 1993. – квітень; Самойленко Г. Ніжинська вища школа. – 1820-1995рр. – Ніжин, 1995. – С. 63.
- ⁴ Шаповал Ю. Належить до небагатьох вчених славістів (Життя і смерть чеха Євгена Рихлика) // Пороги. – 1998. – № 1. – С. 6-8; № 2. – С. 6-8.
- ⁵ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф.Р.8840. – Оп.3. – Спр.7753. – Арк.6.
- ⁶ Найвірогідніше, що рідні називали хлопчика Едмундом, як пізніше і більшість його чеських знайомих.
- ⁷ ДАЧО. – Ф.Р. 8840. – Оп.3. – Спр.7753. – Арк.1.
- ⁸ Лат.– автобіографія.
- ⁹ Відділ Державного архіву Чернігівської області у місті Ніжині (далі – НВ ДАЧО). – Ф.Р. 6121. – Оп. 2. – Спр. 3301. – Арк.55.
- ¹⁰ Рихлік Є. З етнографічних студій. Село Вільшанка на Житомирщині в світлі лексики // Записки Ніжинського інституту народної освіти. – Ніжин, 1927. – Кн. VII. – С. 196-197.
- ¹¹ НВ ДАЧО. – Ф.Р. 6121. – Оп.2. – Спр. 3301. – Арк.4.
- ¹² ДАЧО. – Ф.Р. 8840. – Оп.3. – Спр.7753. – Арк.24 зв.
- ¹³ НВ ДАЧО. – Ф.Р. 6121. – Оп.3. – Спр. 3301. – Арк.40.
- ¹⁴ Там само. – Арк.2.
- ¹⁵ Рихлик Е. Поэтическая деятельность Франца Ладислава Челяковского. (Из истории чешского литературного возрождения). – К., 1915. – С. VII.
- ¹⁶ Винар Л. Михайло Грушевський як історик і будівничий нації. – Нью-Йорк. – Київ. – Торонто, 1995. – С.132.
- ¹⁷ У 1905 р. було скасовано Емський указ 1876 р.
- ¹⁸ Рихлік Є. З нової літератури про “Польсько-Українську школу” // Україна. – 1927. – Кн.5. – С.167-173; Його ж. Про деякі польські переклади українських дум // Ювілейний збірник на пошану академіка М.С. Грушевського. – К., 1929. – Ч. II. – С.54-63.
- ¹⁹ ДАЧО. – Ф.Р. 8840. – Оп.3. – Спр.7753. – Арк.25.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ НВ ДАЧО. – Ф.Р. 6121. – Оп.2. – Спр.3301. – Арк.4.
- ²² Там само. – Арк.41.
- ²³ Рихлик Е. Поэтическая деятельность Франца Ладислава Челяковского (Из истории чешского литературного возрождения). – К., 1915.
- ²⁴ НВ ДАЧО. – Ф.Р. 6121. – Оп.2. – Спр.3301. – Арк.15-17.
- ²⁵ Там само. – Арк. 4.
- ²⁶ ДАЧО. – Ф.Р. 8840. – Оп.3. – Спр. 7753. – Арк.25.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ НВ ДАЧО. – Ф.Р. 6121. – Оп.2. – Спр.3301.– Арк. 19-20.
- ³⁰ ДАЧО. – Ф.Р. 8840. – Оп.3. – Спр.7753. – Арк.25 зв.
- ³¹ НВ ДАЧО. – Ф.Р. 6121. – Оп.2. – Спр. 3301. – Арк.38.

-
- ³² Там само. – Арк.37.
- ³³ ДАЧО. – Ф.Р. 8840. – Оп. 3. – Спр.7753. – Арк. 27 зв.
- ³⁴ Рихлік Є. Досліди над чеськими колоніями на Україні //Записки Етнографічного товариства. – К.,1925. – Кн.1. – С.33-37; Його ж. З етнографічних студій. Село Вільшанка на Житомирщині в світлі лексики //Записки Ніжинського інституту народної освіти. – 1927. – Кн. VII. – С.195; Його ж. Огляд музичного життя чехів. – К., 1925.
- ³⁵ НВ ДАЧО. – Ф.Р. 6121. – Оп.2. – Спр.3301. – Арк.24-26, 35-36.
- ³⁶ Там само. –Арк. 27-29.
- ³⁷ Там само. – Арк. 8.
- ³⁸ Там само. – Арк.97 зв.
- ³⁹ Там само.
- ⁴⁰ ДАЧО. – Ф.Р.8840. – Оп.3. – Спр.7753. – Арк. 40 зв., 41.
- ⁴¹ НВ ДАЧО. – Ф.Р. 6121. – Оп.2. – Спр.3301. – Арк.76-77.
- ⁴² ДАЧО. – Ф.Р. 8840. – Оп.3. – Спр.7753. – Арк.42.
- ⁴³ Там само. – Арк. 176.
- ⁴⁴ Шаповал Ю. Належить до небагатьох вчених славістів (Життя і смерть чеха Євгена Рихлика) //Пороги. – 1998. –№ 1.–С.6-8; № 2.–С.6-8.
- ⁴⁵ ДАЧО. – Ф.Р. 8840. – Оп.3. – Спр.7754. – Арк.82.